

“XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA SIRDARYO VILOYATI EKOLOGIK HOLATI: O‘ZBEKISTON MILLIY ARXIVI FONDLARI TAHLILI”

Kudaybergenov Ulugbek Jiemurat-uli

O‘zbekiston, Nukus shahri, Qoraqalpoq davlat universiteti,

1-bosqich doktoranti

E-mail: ulugbek.kudaybergenoff@gmail.com

Annotatsiya.

Ushbu maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Sirdaryo viloyatidagi ekologik transformatsiya jarayonlarini o‘rganishda O‘zbekiston Milliy arxivi fondlarining tutgan o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda I-1 va I-17 fondlari hujjatlari asosida mustamlakachilik davridagi tabiiy resurslardan foydalanish strategiyasi, o‘rmonlar degradatsiyasi va fauna inqirozi manbashunoslik nuqtai nazaridan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Sirdaryo viloyati, arxiv fondlari, manbashunoslik, I-17 fond, to‘qayzorlar, antropogen bosim, ekologik tarix, hujjatli manba.

Аннотация.

В данной статье анализируется роль фондов Национального архива Узбекистана в изучении процессов экологической трансформации Сырдарьинской области в конце XIX – начале XX веков. На основе документов фондов И-1 и И-17 освещаются стратегии природопользования колониального периода, деградация лесов и кризис фауны с точки зрения источниковедения.

Ключевые слова: Сырдарьинская область, архивные фонды, источниковедение, фонд И-17, тугайные леса, антропогенное давление, экологическая история, документальный источник.

Abstract.

This article analyzes the role of the funds of the National Archive of Uzbekistan in studying the processes of ecological transformation of the Syr Darya region in the late 19th and early 20th centuries. Based on the documents of funds I-

1 and I-17, the strategies of environmental management of the colonial period, forest degradation, and the crisis of fauna are highlighted from the point of view of source study.

Keywords: Syr Darya region, archival funds, source studies, fund I-17, tugai forests, anthropogenic pressure, environmental history, documentary source.

KIRISH

O‘rta Osiyo, xususan Sirdaryo viloyatining XIX asr oxiri va XX asr boshidagi ekologik qiyofasini tiklashda arxiv hujjatlari eng ishonchli manba hisoblanadi. Mustamlakachilik ma‘muriyatining agrar-sanoat siyosati natijasida mintaqa tabiatida yuz bergan o‘zgarishlar O‘zbekiston Milliy arxivi (O‘zMA) fondlarida batafsil qayd etilgan. Mazkur maqolada aynan arxiv fondlari tahlili orqali o‘sha davrdagi ekologik vaziyatning obyektiv manzarasi ko‘rsatib beriladi.

ASOSIY QISM Arxiv fondlarining strukturaviy tahlili. Sirdaryo viloyati ekologik tarixiga oid ma‘lumotlar asosan O‘zMAning **I-1 (Turkiston general-gubernatori kantselyariyasi)** va **I-17 (Sirdaryo viloyati boshqarmasi)** fondlarida jamlangan. I-1 fondidagi 21-ro‘yxat materiallari general-gubernatorlik darajasidagi strategik qarorlar, yangi yerlarni o‘zlashtirish loyihalari va umumiy statistika haqida ma‘lumot bersa, I-17 fond hujjatlari joylardagi uезд boshliqlari va o‘rmon xo‘jaligi nazoratchilarining hisobotlarini o‘z ichiga oladi.

O‘rmon xo‘jaligi masalalari arxiv hujjatlarida. XIX asrning so‘nggi choragida Sirdaryo paroxodchiligi va temir yo‘l qurilishi mintaqa o‘rmonlariga misli ko‘rilmagan bosim o‘tkazdi. **I-1 fond, 45-ish** materiallarida qayd etilishicha, yoqilg‘i taqchilligi sababli to‘qayzorlar va cho‘l o‘simliklari (saksovul) ayovsiz kesilgan. Arxiv hujjatlaridagi hisobotlar shuni ko‘rsatadiki, hatto 1890-yildagi "O‘rmonlarni muhofaza qilish to‘g‘risidagi nizom" joriy etilgandan keyin ham, iqtisodiy manfaatlar sababli noqonuniy kesishlar to‘xtamagan. Bu hujjatlar o‘sha davrdagi cho‘llanish va tuproq erroziyasi (deflyatsiya) jarayonlarining boshlang‘ich nuqtasini aniqlashga yordam beradi [3, 45].

Fauna degradatsiyasining manbalarda aks etishi. Viloyat hayvonot dunyosidagi o‘zgarishlar, xususan Turon yo‘lbarslarining qirilib ketishi arxivda "zararkunanda hayvonlarga qarshi kurash" sifatida hujjatlashtirilgan. **I-17 fondning 215-ishida** general-gubernator tomonidan yo‘lbarslarni o‘ldirganlik uchun berilgan mukofot pullari va ularning soni bo‘yicha aniq reyestrlar mavjud [4, 215]. Shuningdek, 1890-yillardagi bojxona va savdo statistikasiga oid arxiv hujjatlarida 42 800 dona tulki va boshqa hayvon terilari eksport qilinganligi qayd etilgan [3, 118]. Bu kabi raqamli ma’lumotlar o’sha davrdagi ekotizimning biomuvazanati qanchalik og‘ir zarbaga uchraganini manbalar orqali isbotlaydi.

Irrigatsiya va sanitariya holati. Sirdaryo havzasida Mirzacho‘lni o‘zlashtirishga doir arxiv xaritalari va muhandislik hisobotlari shuni ko‘rsatadiki, sug‘orish ishlari drenaj tizimisiz olib borilgan. Bu esa o‘z navbatida yerlarning sho‘rlanishiga va sanitariya-epidemiologik vaziyatning og‘irlashishiga olib kelgan. 1892-yildagi vabo epidemiyasi bo‘yicha tuzilgan arxiv komissiyalari bayonnomalarida suv havzalarining turg‘unligi va ifloslanishi kasallikning asosiy o‘chog‘i sifatida ko‘rsatilgan [1, 85]. V.V. Bartoldning ilmiy asarlarida ushbu arxiv ma’lumotlari asosida sug‘orish tarixining ekologik oqibatlari tahlil qilingan [1, 110].

Meteorologik kuzatuvlar tarixi. Arxiv fondlarida Sirdaryo viloyatidagi meteorologik stansiyalar (Toshkent, Perovsk, Kazalinsk) tomonidan olib borilgan kundalik kuzatuv daftarlari saqlanadi. Mazkur manbalar mintaqa iqlimining transformatsiyasini, ayniqsa 1900-1901 yillardagi "yut" (qattiq sovuq) kabi ekstremal ob-havo hodisalarining ijtimoiy-ekologik ta’sirini o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi [2, 112].

XULOSA

Sirdaryo viloyati arxiv fondlarini manbashunoslik nuqtai nazaridan o‘rganish XIX asr oxiri va XX asr boshidagi ekologik inqirozning tub mohiyatini anglashga imkon beradi. Arxiv hujjatlarida aks etgan statistika va hisobotlar o’sha davrdagi tabiatga bo‘lgan mustamlakachilik munosabatini hujjatli tarzda

tasdiqlaydi. Ushbu manbalar nafaqat tarixiy haqiqatni tiklash, balki hozirgi kundagi Orolbo‘yi ekologik strategiyasini ishlab chiqishda ham qimmatli xulosalar beradi.

FOYDALANILGAN MANBALAR VA ADABIYOTLAR:

1. Бартольд В.В. История орошения Туркестана. – М.: Наука, 1963. – 176 с.
 2. Масальский В.И. Туркестанский край. – СПб.: Типография А.Ф. Девриена, 1913. – 860 с.
 3. O‘zbekiston Milliy Arxivi (O‘zMA), I-1-fond (Turkiston general-gubernatori kantselyariyasi), 21-ro‘yxat, 45, 118-ishlar.
- O‘zbekiston Milliy Arxivi (O‘zMA), I-17-fond (Sirdaryo viloyati boshqarmasi), 1-ro‘yxat, 215-ish.

Muallif haqida ma’lumot:

F.I.Sh: Kудайбергенов Улугбек Жиемурат-ули

Ilmiy daraja va unvoni: Ilmiy daraja va unvoni yo‘q (Doktorant)

Ish joyi va lavozimi: Qoraqalpoq davlat universiteti "O‘zbekiston tarixi" kafedrası 1-bosqich doktoranti

Telefon raqami: +998 (91) 385-97-93

Сведения об авторе:

Ф.И.О: Кудайбергенов Улугбек Жиемурат-ули

Ученая степень и звание: Без ученой степени (Докторант)

Место работы и должность: Докторант 1-го этапа кафедры «История Узбекистана» Каракалпакского государственного университета

Номер телефона: +998 (91) 385-97-93

Information about the author:

Full name: Kудайбергенов Улугбек Жиемурат-ули

Scientific degree and title: No scientific degree (PhD student)

Workplace and position: 1st-year PhD student of the Department of "History of Uzbekistan", Karakalpak State University

Phone number: +998 (91) 385-97-93